

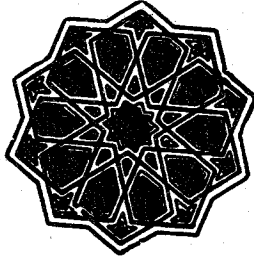

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

CİLT : XXXVI

FÂRÂBÎ'NİN “ŞİİR SANATININ KANUNLARI” ADLI RİSÂLESİ

Prof. Dr. Mehmet BAYRAKDAR

Burada, Fârâbî'nin “Risâle fî Kavânîni Sınâ'ati'ş-Şi'r” adlı küçük bir eserinin tartımını yapacağız ve sözkonusu eserin Arapça metni ile Türkçe tercümesini vereceğiz.

I. RİSÂLE HAKKINDA BİLGİ

1. Risâlenin Tanıtımı

Fârâbî ve eserlerinin listesine yer veren eski tabakat türü kitaplarda, “Risâle fî Kavânîni Sınâ'ati'ş-Şi'r” adıyla bir eserin Fârâbî'nin şiir sanatı ile ilgili eserleri arasında yer almamakla birlikte, M. Steinschneider'in “Fârâbî'nin Hayatı ve Eserleri” adlı Almanca olarak kaleme aldığı eserinde o, böyle bir eserin Fârâbî tarafından yazıldığına işaret ediyordu¹. Ancak, yakın zamana kadar bu eserin mevcudiyeti bilinmediğinden, esere kaybolmuş gözüyle bakılıyordu.

Ne var ki, Margoliouth'un² ve Tkatsch'in³ bu eserin bir nüshasının Londra'daki India Office Library'de bulunduğunu haber vermeleriyle, eserin günümüze kadar ulaştığı öğrenilmiş oldu.

Eser, sözkonusu kütüphanenin Doğu İslâmî Elyazmaları kısmında 3832 numarada kayıtlıdır; 42 b-45 a varakları arasında yer alır. İyi bir nesta'lık hattıyla yazılmıştır. Müstensihin ismi yoktur. Hindis'tan'da 17. yüzyılda istinsah edildiği tahmin edilmektedir⁴. Böylece, eğer tahmin doğruysa ve elde başka bir nüsha daha olmadığına göre, eserin şimdilik oldukça muahhar bir nüshasına sahip bulamamaktayız.

1. Steinschneider (M.): el-Farabi's..., Leben and Schriften, Saint-Petersbourg, 1869, s. 60.

2. Analecta Orientalia, s. 22.

3. Die arab. Uebersetzung der Poetik, 1, s. 128 b.

4. Arberry (A.J.): “Fârâbî's Canons of Poetry” Rivista degli Studi Orientali, XVII, 1937, s. 266, n. 1.

Eserin sözkonusu elyazma nüshasındaki ismi: "Risâle fi Kavânîni Sînâ'atî's-Şu'arâ" dır. Hatta, eserin metninde de, "Sînâ'atü's-Şi'r" yerine hep "Sînâ'atü's-Şu'arâ" geçmektedir. Eseri ilk defa yayınlayan A.J. Arberry, gerek başlıktaki ve gerekse metin içerisindeki Sînâ'atü's-Şu'arâ ibaresini Sînâ'atü's-Şi'r ibaresine tercih etmiştir. Aralarındaki farkın Şâirlerin Sanatı ve Şiir Sanatı demek olan bu iki ibareden, hangisinin gerçekte Fârâbî'nin kendi tercihi olduğunu bilemiyoruz; elbette Şiir Sanatı demek daha uygundur. Belki de, Şâirlerin Sanatı olarak değiştirilmesi, eseri istinsah eden kimselerden kaynaklanmış olabilir. Bkz. Açıklamalar.

Diğer taraftan, eserin başlığında "Risâle" kelimesi kullanılırken, eserin Besmeleden sonraki ilk cümlesinde ve son cümlesinde bunun yerine "Makâle" kelimesi kullanılmıştır.

2. Risâlenin Konusu

Kendisinin başlangıçta belirttiği gibi Fârâbî'nin 'bu risâleyi, Aristo'nun Şiir (Poetica) adlı eserinin daha iyi anlaşılmasına yardım etmek amacıyla bir takım açıklamalarda bulunmak için kaleme almıştır. Fakat bu risâle, Aristo'nun sözkonusu eserinin bir şerhi, tefsiri veya telhisi değildir.

Bu risâlede Fârâbî, şiirin nasıl bir sanat ve bu sanatın hitabet sanatından nasıl farklı olduğundan, şiir türlerinden, şâirlerin türlerinden, özellikle de Yunanlıların şiir çeşitlerinden çok kısa olarak söz etmektedir.

Bu bilgileri verirken Fârâbî, başta, Mattâ b. Yûnus tarafından yapılan Aristo'nun Şiir Sanatı (Poetica)'nın Arapça çevirisinden ve Themistius gibi Aristo'nun bu eserini şerh eden diğer şâirlerin eserlerinden faydalanmıştır. Bu hususa Fârâbî'nin kendisi de işaret etmektedir.

3. Risâle Üzerine Yapılan Çalışmalar

Ünlü şarkiyatçı A.J. Arberry, 1937 yılında "Fârâbî's Canons of Poetry" adıyla neşrettiği çalışmasıyla, Fârâbî'nin risâlesini ilim âlemine ilk tanıtan kimsedir⁵. Arberry'nin bu çalışması, India Office Library'deki bilinen tek nüshasına dayanarak risâlenin Arapça metnini ve İngilizce tercümesini ihtiva etmektedir. Arberry'in neşri, zorunlu olarak tek nüshaya istinad edilmesine rağmen, güzel bir neşirdir; fakat gerekli yerlere konması gereken noktalama işaretlerine çoğu kez riayet edilmemiştir. Tercümesi, serbest bir tercümedir; fakat Fârâbî'nin ifadesini bozmağaktadır.

5. Arberry (A.J.): "Fârâbî's Canons of Poetry" Rivista degli Studi Orientali, XVII, 1937, Arapça metin s. 267-272 ve İngilizce metin s. 273-278.

Daha sonra, Abdurrahman Bedevî de, 1953 yılında risâlesinin Arapça metnini, Aristo'nun "De Poetica" adlı eserinin arapça tercümesinin neşrine ekliyerek neşretmiştir⁶. Böylece risâle ikinci kez neşredilmiştir. Diğer tarafları, Vincente Cantarino'de, risâleyi 1975 yılında "Arabic Poetics in the Golden Age" adlı eserinde İngilizceye çevrilmiştir⁷.

Bizim bu çalışmamızda, maalesef Bedevî'nin neşrini ve Cantarino'nun İngilizce tercümesini elde edemediğimizden, sadece Arberrî'nin çalışmasına dayandık. Arapça metinde, Arberrî'nin metnindeki birkaç hatayı düzelttik ve gerekli noktalama işaretlerini de koyduk. Çevrimizde, Arberrî'nin çevirisinden faydalandık, fakat metne daha sadık bir çeviri yapmaya özendik.

II. RİSÂLENİN TÜRKÇE TERCÜMESİ

İKİNCİ ÖĞRETMEN

ŞİİR SANATININ KANUNLARI HAKKINDA RİSALE

Rahman, Rahîm Allah'ın Adıyla

İkinci Öğretmen'in Şiir Sanatının Kanunları Hakkındaki Makâlesi

O (Fârâbî) dedi:

Bu tetkikteki amacımız, onları bilen kimselere, Filozof'un⁸ Şiir Sanat'ında ortaya koyduğu şeyi iyi anlamaya götürecektir görüşler ortaya koymak ve fikirler zikretmektir. Bununla birlikte, sözkonusu Sanat'ın icrâsında ihtiyaç duyulan bütün şeyleri ve onun tertibini anlatmayı amaçlamıyoruz; zaten Filozof'un kendisi de "Muğâlata Sanatı"⁹ hakkındaki ve ondan daha da az olarak "Şiir Sanatı" hakkındaki sözünü tamamlayamadı. "Muğâlata Sanatı" hakkındaki tetkiklerinin sonunda kendisinin de belirttiği gibi, bunun sebebi, düzenlemek, temellendirmek ve gerçek bir değerlendirme yapmak için kanunlar ve esaslar gibi kullanabileceği hiç bir şeyi, kendinden öncekiler tarafından yazılmamış bulmasıdır¹⁰. Bütün hüner ve dehâsına rağmen Filozof'un bir sonuca kavuşturmaya cesaret edemediği şeyi, bu sebeple bizim tamamlamaya yeltenmemiz hiçte uygun

6. Bedevî (A.): Aristûtâlis, Fennu's-Şi'r Ma'a't-Tercümeti'l-Arabiyyeti'l-Kadime ve Şurûhu'l-Fârâbî ve İbn Sinâ ve İbn Rüşd, Kahire, 1953, 155 vd.

7. Cantarino (V.): Arabic Poetics in the Golden Age, Leiden, 1975.

8. Burada sözkonusu olan filozof (el-hakîm), Aristo'dur: Şiir sanatı da, onun Poetica adlı eseridir.

9. Aristo'nun De Sophisticis Elenchis'ine işaret ediyor.

10. Bu cümle, Aristo'nun De Sophisticis'in son paragrafının hemen hemen kelimesi kelimesine tercümesidir; orada Aristo bu konuda ilk yazanın kendisi olduğunu, dolayısıyla sözlerindeki eksikliklerin bağışlanması gerektiğini belirtir.

olmayacaktır. Daha ziyade, bu zamanda bize görüldüğü şeyliyle, bu Sanat'ın incelenmesi için faydalı kanunları, örnekleri ve görüşleri belirtmekle kendimizi sınırlandıracağız.

Diyoruz ki:

Lâfızlar (kelimeler), ya (bir şeye) delâlet edici olurlar veya delâlet edici olmazlar. Delâlet edenlerin bazıısı müfred (tekil), bazıısı mürekkeb olur. Mürekkeb olanların bazıısı beyanlar (akâvil) olabilir, bazıısı beyanlar olamaz. Beyan olanlardan, bazıısı kategorik olur, bazıısı olmaz. Kategorik olanlardan bazıısı doğru (sâdika) olur, bazıısı yalancı (kâzibe) olur. Yalancı olanlardan bazıısı, bir beyanın bedelinin yerine geçerek, işitenlerin zihninde kendisine işaret edilen nesneyi nakşeder, bazıısı onların zihninde o nesnenin taklidini (el-muhâkî) nakşeder: İşte bu sonuncular, şiirsel beyanlardır. Bu taklidlerden bazıısı daha tam (kâmil)'dir, bazıları daha iksiktir. Böylece tamlık ve eksikliğin tabiatını yeterli bir şekilde araştırmak, çeşitli dillerde ve lehçelerde yazmış olan şâirlerin ve ehl-i şiirin ihtisası dâhilindedir.

Hiç kimse muğalata ve taklid kelimelerinin aynı tek bir söz olduğunu zannetmesin. Zıddına onlar çeşitli yönlerden farklıdır. İlk önce, gayeleri farklıdır. Sofist (el-muğallid), işiteni bir önermeyle aldatan kimse olduğu halde, teklitçi, işitenine bir beyanın zıddını değil onun benzerini düşündürür, bunun için benzetmesi histe görülür: Sakin olan bir insan, bazen kendisinin hareketli olduğuna sebep olan bir halde bulunur, yüzen bir gemide bulunduğu zaman kıyıdaki insanlara bakmasında olduğu gibi veya ilkbaharda yerde bulunduğu zaman hızlı akan bulutların arkasındaki ay ve yıldızlara bakmasında olduğu gibi, bunlar hissi, fiilen aldatan durumlarıdır. Bununla birlikte, bir insan aynaya veya yansıtıcı herhangi bir cisme baktığı zaman, bu hal nesnenin benzerini gördüğünü ona düşündürür.

Beyanlar başka bir şekilde şöyle kısımlara ayrılırlar. Diyoruz ki: Bir beyan ya kategorik olur veya kategorik olmaz. Eğer o kategorikse; ya bir benzetme (el-kıyâs) olur veya benzetme olmaz. Eğer o benzetme ise, ya kuvve halinde (bi'l-kuvve) veya fiil halinde (bi'l-fi'il) olur. Kuvve halinde ise, ya tümevarım (istikrâ) olur veya temsil olur. Temsil, şiir sanatında en çok kullanılanıdır. İşte bunun için şiirsel beyanın (önermenin) bir temsil olduğu açıktır.

Kıyâslar (el-kıyâsât=benzetmeler) ve genel olarak beyanlar daha başka bir şekilde de kısımlara ayrılabilir. O halde denir ki: Beyanlar ya mutlak doğrudurlar veya mutlak yanlış olurlar, ya ekseriyetle doğru fakat kısmen yanlış olurlar veya bunun aksi olurlar, veya doğrulukları ve yanlışlıkları eşit olur. Mutlak doğru beyan burhâni (el-burhâniyye) olarak adlanır. ekseriyetle doğru beyan, diyalettiksel (el-cedelliyye) olarak adlandırılır. Eşit şekilde doğru ve yanlış beyan, hatâbî (el-hatâbiyye=retoriksel)

olarak adlandırılır. Ekseriyeti yanlış beyan, sofistiksels (el-muğâlatiyye) olarak adlandırılır. tamamen yanlış beyan, şiirsel (el-şi'iriyye=poetiksels) olarak adlandırılır¹¹.

Bu sınıflamayla şiirsel beyanın, ne burhânî, ne cedelî, ne hitâbî, ne sofistiksels bir beyan olduğu açıklandı. Bununla birlikte hepsine dahil olan bir kıyâs (es-sûlûcismûs=syllogisme) veya daha doğrusu kıyâs-sonrası (mâ-yetta'ba'u es-sûlûcismûs=post -syllogisme) vardır. Kıyâs-sonrası ile tümevarımı; misâli, sezgiyi (el-fırâse) veya kıyâs (benzetme) gibi aynı güce sahib benzerlerini kast ediyorum.

Buraya kadar anlatılanları vasf ettikten sonra, şimdi şiirsel beyanların farklı türlerini vasf etmemiz uygun olacaktır. O halde diyoruz ki:

Şiirsel beyanlar, ya vezinlerine ya da anlamlarına (ma'ânî) göre sınıflandırılabilirler. Vezinlere göre sınıflama, beyanların teşekkül edildiği dile ve ait oldukları mûsikî türüne göre mûsikiciye veya âruzucuya has olan bir incelemedir. Anlamlarına göre ilmî sınıflama, rumûz âlimi, şiir yorumcusu, şiirsel anlamları araştıran çeşitli ekoller ve milletlerin şiir nazariyecisi gibi kimselerin sahasına dahil bir konudur. Arap ve Fars şiiri hakkında inceleme yapmış ve bu konuda kitaplar yazmış bugün yaşayan alimlere sahibiz. Onlar şiiri, hiciv, medih, atışmalar, muamma, mizahî, gazel, tavsifî vb. kısımlara ayırırlar. Bu şekilde kitaplarında çeşitli sınıfları sayarlar; hatırlanmaları zor olmadığından bunları daha geniş olarak zikretmeye ihtiyacımız yoktur. Şimdi başka bir konuya geçelim.

Bilgi sahibi olduğumuz geçmiş ve şimdiki milletlerin şâirlerinin ekserisi, vezin ve konu arasında ayırım yapmazlar ve şiirsel konuların her bir çeşidi için özel bir vezin belirlemezler. Bunun tek istisnası, eski Yunanlılardır. Onlar şiir konularının her bir türü için belirli bir vezin hasretmişlerdir. Onlara göre, medihin vezni, hicivinkiyle aynı değildir, ne de hicivinki mizahınkinin aynısıdır; diğerleri de böyledir. Halbuki diğer milletler ve kabileler medihleri, hicivin yazıldığı vezinlerle aynı olan çok çeşitli vezinlerde yazarlar, bu vezinlerin hepsini veya ekserisini ortak olarak kullanırlar; Yunanlıların özenle yaptıkları gibi, her sınıf arasında bir ayırım yapmazlar.

Şimdi, Şiir Sanatı kitabında Filozof (Aristo)'nun kullandığı sınıflamayı takip ederek, Yunan şiirinin türlerini sayacağız ve sırasıyla her birisine işaret edeceğiz¹².

11. Bu sınıflamayı, İbn Ebî Useybi'a'nın Fârâbî'ye atfettiği sekizli mantık sınıflamasıyla karşılaştır. Bkz. Uyûnu'l-Enbâs, I, s. 59. Bu beş sınıf, onun listesindeki 4-8 numaralara tekâbül eder, ancak 6. (sofistik) ve 7. (retorik) numaralar yer değiştirmiştir.

12. Fârâbî'nin sayacağı Yunan şiirinin sınıfları, Aristo'nun zikredilen kitabı, yani Poetica'da yoktur. Fârâbî'nin bu konudaki kaynaklarını şimdilik kesin olarak bilemiyoruz.

Yunan şiiri, burada sayacağım şu sınıflara ayrılıyordu: Trajedi, Disiramb (Dithyramb), Komedi, İyâmbû (Iambus), Drama, Aynî (veya Aysî = Ainos), Diyagrâmî (Diagramma veya Scala), Satûrî (Satyric), Fayûmûtâ (Poemata), Efikî (Epik), Rîfîrî (Rhetoric), Ancîcânâsâvus (Amphi Geneseos) ve Akûstikî (Akustik=Acoustic).

Trajedi, işiten veya onu okuyan herkese zevk veren özel bir vezni olan bir şiir türüdür. Trajedide güzel şeyler, başkalarının imreneceği örnek iyi şeyler zikredilir; şehirlerin idarecileri de övülür. Müzisyenler trajediyi krallar huzurunda söylerler; bir kral öldüğünde, onun matemini işleyen ilâve melodileri trajediye sokabilirler.

Disiramb, trajedinin iki katı bir vezne sahip olan bir şiir çeşididir. Disirambta, güzel şeyler zikredilir, güzel evrensel ahlâk ve bütün insanlığın ortak faziletleri zikredilir; bir kral veya bir şahıs övülmez, sadece evrensel güzel ameller zikredilir.

Komedi, özel bir vezni olan bir şiir çeşididir. Komedide kötü şeyler anılır, şahsi hicivler, çirkin karakterler ve iğrenç âdetler zikredilir. Bazen insanların ve büyük baş hayvanların müşterek zemmedilen karakterleriyle yine onların müşterek çirkin fizikî görünümünün zikredildiği ilâve melodiler sokuşturulur.

İyâmbû, özel bir vezni olan bir şiir türüdür. İyâmbûda, ister iyi olsun ister şer olsun, atasözleri gibi sadece ve sadece meşhur sözler zikredilir. Bu şiir çeşidi, savaşlarda ve harplerde gazab veya üzüntü anlarında kullanılırdı.

Drama, bu sonuncuyla tamamen aynı türdür; ancak bunda meşhur sözler ve atasözleri özel insanlar ve özel şahıslar ile ilgili olarak zikredilir.

Aynî (Ainos), ifrat derecedeki neşeli veya hayret verici ve dikkat çekici olmaları sebebiyle zevk veren sözleri hatırlatan bir şiir çeşididir.

Diyagrâmî (Diagramma), genellikle hukukçular (ashâbu'n-nevâmîs) tarafından kullanılan bir şiir çeşididir. Bu şiirde, onlar, eğitilmedikleri ve disipline olmadıkları zaman insanların nefislerini bekleyen şiddetli kötülükleri vasf ederler.

Epik ve Retorik: Siyasî ve hukukî ilk prensipleri vasf eden bir şiir türüdür. Bu tür şiirde, kralların karakterleri ve onlarla ilgili haberler, onların savaşları ve yaptıkları olaylar da zikredilir.

Satûrî (Satyric), müzisyenlerin icâd ettikleri bir vezin ile yazılan bir şiir çeşididir. Şarkılarında bu vezni kullanarak, onlar yabanî büyük hayvanların ve genellikle bütün hayvanların tabii hareketlerinden oldukça farklı bazı tuhaf harekette bulunmalarını sağlarlar.

Poemata, güzel ve çirkin, düzenli ve düzensiz şiirin tavsif edildiği bir şiir türüdür: Her bir şiir türü, kendisini anımsatan güzel ve iyi, çirkin ve rezil şeyleri temsil eder.

Anficeneseos (amphi geneseos), bilim adamlarının icâd ettikleri bir şiir türüdür, onlar bununla tabîî bilimleri anlatırlar. Bütün şiir çeşitleri arasında şiir sanatından en uzak olan bir şiir türüdür.

Akustik, mûsikî sanatı öğrencilerinin eğitimi kasdıyla kullanılan bir şiir çeşididir. Sadece bu kullanıma hasredilmiştir; başka bir alanda faydası yoktur.

Yunanlıların şiiriyle tanışık olanlardan öğrendiğimize şiir sanatı konusunda filozof Aristo'nun, Themistius'un, diğer eski yazarların ve aynı şekilde onların eserlerinin yorumcularına atf edilen eserlerden okuduğumuza göre, işte bunlar Yunan şiirinin çeşitleri ve anlamlarıdır. Onların eserlerinin bazısında bu çeşit şiirlerin sınıflamalarına eklenmiş ilave sözler de bulduk. Bunları bulduğumuz şekliyle şimdi zikredeceğiz.

Diyoruz ki:

(Şâirler üç sınıfa ayrılabilir); Birinciler, şiir yazma ve okumada tabîî bir vergiye ve yeteneğe sahip olanlardır. İster şiir türlerinin ekseriyetinde, ister bazı türlerinde olsun teşbih ve temsil yaratmada onların çok güzel temayülleri vardır. Hiç bir şekilde bu şâirlerin, bizzat şiir sanatı hakkında bilgileri yoktur; fakat yapmaya başladıkları şeyi gerçekleştirmedeki güzel istidâdlarına ve temayüllerine dayanırlar. Onlar, kelimenin tam anlamıyla "kıyâs yapan" şâirler değillerdir, çünkü yazış şekilleri mükemmel değildir ve sanat'ta pekişmiş değillerdir. Böyle bir kimse kendisinden ancak şâirlerin fiilleri sudur ettiğinden "Kıyas Yapan Şâir" olarak adlandırılır.

İkinci şâir sınıfı, tamamen şiir sanatını bilenlerdir. Hangi sahaya girse girsin, şiirin kanunlarından veya kurallarından hiç birisi kendisine yabancı değildir. Sanat'ı sebebiyle temsillere ve teşbihlere hakkıyla vukuttur. "Kıyas Yapan" şâirler ismine hakkıyla yâyük olanlar bu şâirlerdir.

Üçüncü sınıf, kendilerinin hiç bir şiirsel yetenekleri olmaksızın veya sanatın kanunlarını anlamaksızın, ilk iki sınıf şâirlerin faaliyetlerini devam ettirerek, teşbihlerde ve temsillerde onların çığırlarını takip ederek, onları taklid edenler teşkil eder. En çok yanılığalar ve hatalar bu sınıf şâirler arasında olur.

Diyoruz ki:

Şâirlerin bu üç sınıfından her birisinin yaptıkları, ya tabîî yetenekten veya icbarî bir durumdan hasıl olmaktadır. Bununla şunu anlatmak istiyorum: Medhiye yazmada tabîî yetenekli olan bir insandan şartların hiciv veya başka tür şiirler yazmasını istemesinin vâki olmasıdır. Benzer şekilde, sanatı bilen ve diğerleri arasından özel bir şiir türünü seçmiş olan insanın, özel bir duruma birden hakim olmadığı herhangi bir türe zorlanması vâki olur ve böylece içten veya dıştan gelen bir zorluk altında şiir yazar. Halbuki en güzel şiir, doğallıkla olan şiirdir.

Ayrıca şâirlerin halleri şiirlerinin, kompozisyonlarının mükemmellik veya noksanlık derecesiyle de birbirinden farklıdır. Bu olay ya şâirin

kendi fikrine, ya da şiirin konusuna bağlıdır. Fikir yönüne gelince, fikri kendisine bazı zamanlar diğer zamanlardan daha yardımcı olmayabilir. Bunun sebebi, zorunlu psikolojik haller bazen çok kuvvetli bazen zayıf olur. Bununla birlikte bu konuyla ilgili teferruata girmek için söz söylemeye ihtiyaç yoktur. Her halukarda bu, ahlâk, psikolojik şartlar ve onların kişideki tesiriyle ilgili kitaplarda açıkça izah edilmiştir. Şiirin konusuna gelince, bazen karşılaştırılan iki nesne arasındaki teşbihler çok uzaktır, halbuki diğer zamanlarda bu yakındır ve insanların çoğuna açıktır. Bu durumda, şâirin şiirindeki mükemmelliği ve noksanlığı, birbirine benzetilen şeylerin yakınlık ve uzaklığına bağlıdır. Bazen, acemi bir şâirin, sanatta usta bir şâirin dahi kendisine karşı yarışta güçlük çekebileceği kadar çok üstün dizeler üretebildiği vâki olabilir. Bu, tamamen şansa ve tesadüfe bağlıdır, böyle bir şâir "kıyâs yapan" şâir olarak adlandırılmaz.

Teşbihler de derece olarak farklıdır. Bu, ya onların konularından kaynaklanan, benzetmenin yakın ve uygun olup olmamasına bağlıdır, ya da şâirin bu konudaki maharetinden kaynaklanır; onun birbirine benzeyen olduğu kadar birbirinden farklı iki nesneyi, her şâirin bildiği bir tarzda, ilave cümleleri doğru kullanmakla sunulabilmesine bağlıdır. Örneğin, bir şâir A'yı B ile ve B'yi C ile karşılaştırmak ister, çünkü A ve B arasında yakın, uygun ve bilinen bir benzerlik vardır. Aynı şekilde bu, B ve C arasında da vardır. Şâir sözünü, dinleyenin veya okuyanın aklında A ve C arasında bir benzerliğin olduğu fikri izlenimi verecek şekilde akıcı yapabilir; halbuki aslında uzak bir benzerlik vardır. Sanat'ta bu izlenimleri yapmak büyük bir dâhiliyettir. Benzer bir örnek zamanımız şâirleri tarafından verilmiştir; kâfiye için onlar bir beytin sonuna bir kelime yerleştirmek istedikleri zaman, beytin başına o kelimeyle ilgili uygun vasıfta bir kelime zikrederler, bu da acâib güzellikte bir tesir meydana getirir.

Şimdi aynı şekilde diyoruz ki: Bu sanatın erbâbı ile resim sanatı erbâbı arasında bir münasebet vardır. Biz sanki onların sanatlarının maddelelerinin farklı olduğunu fakat, şekillerinde, fiillerinde ve gayelerinde aynılık olduğunu söyleyebiliriz. Şiir sanatı kelimelerle çalışır, resim sanatı renklerle; işte onlar burada farklıdır. Fakat ikisinin de fiili, benzerliği (teşbihi) çıkarmaktır, ikisinin de gayesi insanların vehimlerinde ve hislerinde taklidleri yet ettirmektir.

O halde işte bunlar şiir sanatının bilgisinin kazanılmasında faydası olacak kullî kanunlardır. Bu kanunlardan bir çoğuna ait açıklama daha geniş olarak da alınabilir; fakat bu sanat gibi bir sanatın bu şekilde incelenmesi insanın sanatın bir özel çeşidinde veya yönünde mütehassıslaşmaya diğer çeşitleriyle ve yönleriyle de sadece meşgul olmaya götürür. İşte bu sebeple bu risâle bundan daha fazla bir girişimde bulunmayacaktır.

Ebû Nasr Muhammed İbn Muhammed İbn Tarhân'ın Şiir Sanat'ının Kanunları Hakkındaki Makâlesi burda sona erdi.

III. RİSÂLENİN ARAPÇA METNİ

(42-ب) رسالة في قوانين صناعة الشعر للمعلم الثاني

بسم الله الرحمن الرحيم

مقالة في قوانين صناعة الشعر للمعلم الثاني:

قال: قصدنا في هذا القول إثبات أقاويل ، وذكر معان تقضي² بمن عرفها إلى الوقوف على ما أثبتته الحكيم في صناعة الشعر من غير أن نقصد³ إلى استيفاء جميع ما يحتاج إليه في هذه الصناعة و ترتيبها، إذ الحكيم لم يكمل⁴ القول في صناعة المغالطة فضلا عن القول في صناعة الشعر . و ذلك أنه لم يجد لمن تقدمه⁵ أصولاً و لا قوانين حتى كان يأخذها و يرتبها⁶ و يبنى عليها و يعطيها حقها على ما يذكره في آخر أقاويله في صناعة المغالطة⁷ و لو رُمنّا⁸ إتمام الصناعة⁹ التي لم يرم الحكيم إتمامها مع فضله و براعته لكان ذلك ممّا لا يليق بنا، فالأولى بنا أن نومي إلى ما يحضرنا في هذا الوقت من القوانين و الأمثلة و الأقاويل التي ينتفع بها في هذه الصناعة .

فنقول إن الألفاظ لا تخلو¹⁰ من أن تكون¹¹ إما دالة ، و إما غير دالة . و الألفاظ الدالة: منها ما هي مفردة، و منها ما هي مركبة. و المركبة: منها ما هي أقاويل، و منها ما هي غير أقاويل. و الأقاويل: منها ما هي جازمة، و منها ما هي غير جازمة. و الجازمة: منها ما هي صادقة، و منها ما هي كاذبة. و الكاذبة منها ما يوقع¹² في ذهن السامعين الشيء المعبر عنه بدل القول ، و منها ما يوقع فيه المحاكى للشيء. و هذه هي الأقاويل الشعرية. و من هذه المحاكية: ما هو أتم محاكاة ، و منها ما هو أنقص محاكاة، و الاستقصاء في الأتم منها (43-أ) و الأنقص إنما هو يليق بالشعراء و أهل المعرفة بأشعار لسان لسان و لغة لغة . و ذلك ما يخلي عن القول فيها لأولئك .

و لا يظن ظان أن المغلط و المحاكى قول واحد. و ذلك أنهما مختلفان بوجوه: منها أن غرض المغلط غير غرض المحاكى ، إذ المغلط هو الذي يغلط السامع إلى نقيض الشيء حتى يوهمه أن الموجود غير موجود، و أن غير الموجود موجود. فأما المحاكى للشيء فليس يوهم النقيض ، لكن الشبيه . و يوجد نظير ذلك في الحسن و ذلك أن الحال التي توجب¹³ إيهام الساكن أنه متحرك ، مثل ما يعرض لراكب السفينة عند نظره إلى

الأشخاص التي هي على الشطوط ، أو لمن على الأرض في وقت الربيع عند نظره إلى القمر والكواكب من وراء الغيوم السريعة السير هي الحال المغلطة للحس ، فأما الحال التي تعرض للناظر في المرآتي¹⁴ و الأجسام الصقيلة فهي الحال الموهمة¹⁵ شبيه الشيء .

و قد يمكن أن يقسم الأقاويل بقسمة أخرى وهي أن نقول¹⁶: القول لا يخلو من أن يكون إما جازما و إما غير جازم. و الحازم منه ما يكون قياسا، ومنه ما يكون غير قياس. و القياس منه ما هو بالقوة و منه ما هو بالفعل. و ما هو بالقوة إما أن يكون أستاقرأ و إما أن يكون تمثيلا . و التمثيل أكثر ما يستعمل إنما يستعمل في صناعة الشعر. فقد تبين أن القول الشعري هو التمثيل.

و قد يمكن أن يقسم القياسات ، وبالجملة الأقاويل بقسمة أخرى. فيقال : إن الأقاويل: الأقاويل إما أن تكون¹⁷ صادقة لا محالة بالكل ، وإما أن تكون¹⁸ كاذبة لا محالة بالكل و إما أن تكون¹⁹ صادقة بالأكثر كاذبة بالأقل ، و إما عكس ذلك، و إما أن تكون²⁰ متساوية الصدق و الكذب . فالصادقة بالكل لا محالة هي البرهانية . والصادقة بالبعض على الأكثر فهي الجدلية . و الصادقة بالمساواة فهي الخطيئة . والصادقة بالبعض على الأقل فهي²¹ السوفسطائية . و الكاذبة بالكل لا محالة فهي الشعرية.

و قد تبين من هذه القسمة أن القول الشعري هو الذي ليس بالبرهانية و لا الجدلية و لا الخطائية و لا المغالطية، و هو مع ذلك يرجع إلى نوع من أنواع السولوجسموس أو ما يتبع السولوجسموس و أعني بقولي ما يتبعه الاستقرأ و المثال و الفراسة و ما أشبهها مما قوته²² قوة قياس .

إذا قد وصفنا²³ ما تقدم ذكره فخليق بنا أن نصف الأقاويل الشعرية و أنها كيف

تتنوع (43-ب)

فنقول²⁴ إن الأقاويل الشعرية إما أن تتنوع بأوزانها و إما أن تتنوع بمعانيها. فأما تنوعها من جهة الأوزان فالقول المستقصى فيه إنما هو لصاحب الموسيقى والعروضي في أي لغة كانت تلك الأقاويل و في أي طائفة كانت الموسيقى. و أما تنوعها من جهة معانيها على جهة الاستقصاء فهو للعالم²⁵ بالرموز و المعبر²⁶ بالأشعار و الناظر في معانيها و المستنبط لها في أمة أمة و عند طائفة مثل ما في أهل زماننا من العلماء بأشعار العرب و الفرس الذين صنفوا الكتب في ذلك المعنى و قسموا الأشعار إلى الأهاجي و المدائح و المفاحرات و

الأغاز و المضحكات و الغزليات و الوصفيات و سائر ما دونوه في الكتب التي لا يعسر وجودها مما يستغنى عن الإطناب في ذكرها. فلنرجع إلى ابتداء آخر . و نقول إن جُل²⁷ الشعراء في الأمم الماضية والحاضرة. الذين بلغنا أخبارهم ، خلطوا أوزان أشعارهم بأحوالها و لم يرتبوا 28 لكل نوع من أنواع المعاني الشعرية وزناً معلوماً إلا اليونانيون فقط. فإنهم جعلوا لكل نوع من أنواع الشعر نوعاً من أنواع الوزن مثل أن أوزان المدائح غير أوزان الأهاجي. و أوزان الأهاجي غير أوزان المضحكات و كذلك سائرهما. فأما غيرهم من الأمم و الطوائف فقد يقولون المدائح بأوزان كثيرة مما يقولون بها الأهاجي إما بكليها و إما بأكثرها ، ولم يضبطوا هذا الباب على ما ضبطه اليونانيون .

و نحن نعدّد أصناف أشعار اليونانيين على ما عدّده الحكيم في أقاويله في صناعة الشعر و نوميّ إلى كل نوع منها إيماء .

فنقول إن أشعار اليونانيين كانت مقصورة على هذه الأنواع التي أعدّده²⁹ وهي: طراغوديا و ديثيرمبي و قوموديا و ايامبو³⁰ و دراماطا و آيني³¹ و ديقرامي و ساطوزي و فيوموتا³² و افيتي و ريطوري³³ و انفجاناساوس و اقوستقي³⁴.

أما طراغوديا : فهو نوع من الشعر له وزن معلوم يلتد³⁵ به كل من سمعه من الناس أو نلاه ، يذكر فيه الخير و الأمور المحمودة المحروص عليها و يمدح بها مدبرو المدن ، وكان الموسيقاريون³⁶ يغنون بها بين يدي الملوك فإذا مات الملك³⁷ زادوا في أجزائها نغمات أخرى³⁸ و ناحوا بها على أولئك الملوك.

و أما ديثيرمبي : فهو نوع من الشعر له وزن ضعف وزن طراغوديا(44-أ) يذكر فيه الخير و الأخلاق الكليّة المحمودة و الفاضائل الإنسانية³⁹ و لا يقصد بها مدح ملك معلوم و لا إنسان معلوم لكن يذكر فيه الخيرات الكليّة .

و أما قوموديا: فهو نوع من الشعر له وزن معلوم يذكر فيه الشرور و أهاجي⁴⁰ الناس و أخلاقهم المذمومة و سيرهم الغير المرضية و ربما زادوا في أجزائه نغمات و ذكروا فيها الأخلاق المذمومة التي يشترك فيها⁴¹ الناس و البهائم و الصور المشتركة القبيحة أيضاً .

و أما ايامبو⁴²: فهو نوع من الشعر له وزن معلوم يذكر فيه الأقاويل المشهورة سواء كانت تلك من الخيرات أو الشرور بعد أن كانت مشهورة مثل الأمثال المضروبة. و كان يستعمل هذا النوع من الشعر في الجدال و الحروب عند الغضب و الضجر⁴³.

و أمّا دراماطا: فهذا الصنف بعينه إلا أنه يذكر فيه الأمثال و الأقاويل المشهورة في أناس معلومين و في أشخاص معلومة .

و أمّا إيني⁴⁴: فهو نوع من الشعر يذكر فيه الأقاويل المفرحة إمّا لإفراط جودتها⁴⁵ و إمّا لأنها عجيبة بديعة .

و أمّا ديقرامي: فهو نوع من الشعر كان يستعمله أصحاب النواميس يذكرون فيه⁴⁶ الأوهال التي تلقاها أنفاس البشر إذا كانت غير مهذّبة و لا مقوّمّة .

و أمّا أفريقي و ريطوري⁴⁷: فهو نوع يوصف به المقدمات السياسية و الناموسية⁴⁸ و يذكر بهذا النوع شمر الملوك و أخبارهم و أيامهم و وقائعهم .

و أمّا ساطوري: فهو نوع من الشعر له وزن أحدثه علماء الموسيقاريين ليحدثوا بإنشادهم حركات في البهائم ، و بالحملة في جميع الحيوان مما يتعجّب منها لخروجها من الحركات الطبيعية .

و أمّا فيوموتا⁴⁹: فهو نوع من الشعر يوصف به الشعر الجيد و الرديّ المستقيم و المعوّج ، و يشبه كل نوع من أنواع الشعر بما يشبه من الأمور الحسنة الجيدة و القبيحة الرذلة .

و أمّا انفجاناساوس: فهو نوع من الشعر أحدثه علماء الطبيعيين . وصفوا فيه⁵⁰ العلوم الطبيعية ، و هو أشد أنواع الشعر مباينة لصناعة الشعر .

و أمّا افوستقي⁵¹: فهو نوع من الشعر يقصد به تلقين المتعلمين لصناعة الموسيقى ، و هو مقصور على ذلك و لا ينتفع به في غير هذا الباب .

فهذه هي أصناف أشعار اليونانيين و معانيها على ما تنهى إلينا من العارفين بأشعارهم و على ما وجدناه⁵² في الأقاويل المنسوبة إلى الحكيم أرسطو في صناعة (44-ب) الشعر و إلى ثامستوريوس و غيرهما من القدماء و المفسرين لكتبهم. وقد وجدنا في بعض أقاويلهم معاني ألحقوها بأواخر تعديدهم هذه الأصناف. و نحن نذكر أيضاً على ما وجدناها.

فنقول: إنّ الشعراء إمّا أن يكونوا ذوي جيلة و طبيعة متهيّئة لحكاية الشعر و قوله ولهم باب⁵³ جيّد لتشبيه و التمثيل ، و إمّا لأكثر أنواع الشعر و إمّا لنوع واحد من أنواعه. و لا يكونوا عارفين بصناعة الشعر على ما ينبغي ، بل هم مقتضرون على جودة طباعهم و بابتهم⁵⁴ لما هم مبسرون نحوه⁵⁵ و هؤلاء غير مسلحين بالحقيقة لما عدموا من كمال

الرؤية و التثبت في الصناعة و من سمّاه مسلجساً شعرياً . فذلك لما يصدر عنه من أفعال الشعراء . و إمّا أن يكونوا عارفين بصناعة الشعر حقّ المعرفة حتى لا يسد عليهم⁵⁶ خاصّة من خواصها و لا قانون من قوانينها في أيّ نوع شرعوا فيه و يحدون التمثيلات و التشبيهات بالصناعة، و هؤلاء هم المستحقّون اسم الشعراء المسلجسين .

و إمّا أن يكونوا أصحاب تقليد لهاتين الطبقتين و لأفعالهما يحفظون عنهما أفعالهما و يحتذون حذويهما في التمثيلات و التشبيهات من غير أن يكون لهم طبع⁵⁷ شعريّة و لا وقوف على قوانين الصناعة ، و هؤلاء أكثرهم زللاً و خطأ .

و نقول إن كلّ ما يصنعه كل⁵⁸ واحد من هؤلاء الطوائف⁵⁹ الثلاث لا يخلو من أن يكون عن طبع أو عن قهر ، و أعني بذلك أنّ الذي جبل على المدح و قول الخير فربّما اضطره بعض الأحوال إلى قول بعض الأهاجي و كذلك سائرهما و الذي يعلم الصناعة و عود نفسه نوعاً من أنواع الشعر و اختاره من بين الأنواع ربّما ألجأه أمر يعرض له إلى تعاطي ما لم يسخره لنفسه ، فيكون ذلك عن قهر ، و إمّا من نفسه أو خارج ، و أحدها ما كان عن طبع . ثمّ إنّ أحوال الشعراء في تقوّلهم الشعر تختلف في التكميل و التقصير و يعرض ذلك إمّا من جهة الخاطر و إمّا من جهة الأمر نفسه . أما الذي يكون من جهة الخاطر فإنّه ربّما لم يساعده الخاطر في الوقت دون الوقت و يكون سبب ذلك بعض الكيفيات النفسانية إمّا لغلبة بعضها أو لفتور بعض منها ممّا يحتاج إليها . و الاستقصاء في هذا الباب ليس ممّا يليق بهذا القول، و ذلك تبين في كتب الأخلاق و أوصاف الكيفيات النفسانية و ما توجه⁶⁰ كلّ واحدة⁶¹ منها. و إمّا الذي يكون من جهة الأمر نفسه فلائنه ربّما (45-أ) كان التشابه بين الأمرين⁶² الذين يشبه أحدهما بالآخر بعيدة ، و ربّما كانت قريبة ظاهرة لأكثر الناس، فيكون القول في كماله و نقصانه بحسب مشابهة الأمور من قريبها و بعدها . و إنّ المختلف في الصناعة ربّما أتى بالحيّد الفائق الذي يعسر على العالم بالصناعة إتيان مثله⁶³ و يكون سبب ذلك البخت و الإتفاق و لا يستحق اسم المسلجس .

و جودة التشبيه تختلف فمن ذلك ما يكون من جهة الأمر نفسه بأن تكون المشابهة قريبة ملائمة و ربّما كان من جهة الحذق بالصيغة حتى يجعل المتباينين في صورة المتلائمين بزيادات في الأفاويل ممّا لا يخفى على الشعراء فمن ذلك أن يشبهوا أ، ب ، ج لأجل أنّه يوجد بين أ و ب⁶⁴ مشابهة قريبة ملائمة معروفة ، و يوجد بين ب و ج مشابهة قريبة ملائمة

معرفة فيدرجوا الكلام في ذلك حتى يخطروا ببال السامعين المنشدين مشابهة أ و ج 65 وإن كانت في الأصل بعيدة ، و للإحطار بالبال في هذه الصناعة غناء عظيم و ذلك مثل ما يفعله بعض الشعراء في زماننا هذا ، من أنهم إذا أرادوا أن يضعوا كلمة في قافية البيت ذكروا لازماً من لوازمها أو وصفاً من أوصافها في أول البيت فيكون لذلك رونق عجيب .

و تقول أيضاً ان بين أهل هذه الصناعة و بين أهل صناعة التزييق مناسبة و كأنهما 66 مختلفان في مادة الصناعة و متفقان في صورتها و في أفعالها و أغراضها أو نقول إن بين الفاعلين و الصورتين و الغرضين تشابهاً و ذلك أن موضع هذه الصناعة الأباويل و موضع تلك الصناعة الأصابع و بين فرساً ، إلا أن فعليهما جميعاً التشبيه و عرضيهما إيقاع المحاكيات في أوام الناس و حواسهم .

فهذه قوانين كلية ينتفع بها في إحاطة العلم لصناعة الشعر و يمكن استقصاء القول في كثير منها ، إلا أن الاستقصاء في مثل هذه الصناعة يذهب بالإنسان في نوع واحد من الصناعة و في جهة واحدة و يشغله عن الأنواع و الجهات الأخرى و لذلك لم 67 يشرع في شيء من ذلك قولنا هذا .

تمت المقالة في قوانين صناعة الشعر 68 لأبي نصر محمد بن محمد طرخان.

- 1 الشعراء و كذا دائماً - 2 يقضي 3 يقصد 4 تكمل 5 يقدمه 6 و ترتيبها 7 المغالطين 8 زما
- 9 و كذا في الهامش . وفي الأصل الصنعة 10 يحلو 11 يكون 12 توقع 13 يوجب 14 المرأى 15 المومم
- 16 يقول 17 يكون 18 يكون 19 يكون 20 يكون 21 هي 22 قوتها 23 وصفت 24 فيقول 25 العالم
- 26 المعبر 27 حل 28 يرتوبا 29 أعده 30 و أنامبرو أمامبرو 31 كذا 32 فيومونا 33 ويطوري
- 34 و أفونيقي 35 تلفت 36 الموسفريون 37 ماتا لملك 38 آخر 39 الانسية 40 و الأهاجي 41 فيه
- 42 اياميروا 43 كذا بالهامش 44 أدنى 45 و جودتها 46 فيها 47 ردطوزي 48 و النواميسية 49 مرومونا
- 50 فيها 51 اموسعى 52 وجدناها 53 ذات 54 و تايهم 55 نحوها 56 يشد عنهم 57 طباعا
- 58 ناقص 59 و كذا بالهامش و بالأصل اللطائف 60 يوجب 61 واحد 62 اللذان 63 مثلها 64 ب
- 65 مشابهة ما أ و ج ب 66 و كانتا 67 ما لم 68 مسطور كذلك

IV. AÇIKLAMALAR

1. Aristo'nun De Poetica'sı ve Fârâbî

Fârâbî'nin bu küçük eseri, daha önce de belirtildiği gibi, Aristo'nun ne De Poetica.(Kitâbu'ş-Şi'r) ne de ona izâfe edilen şiirle ilgili bir eserinin şerhidir. Şiirle ilgili Poetica'dan başka, Aristo'ya izâfe edilen diğer eserler şunlardır:

a) *Katâbu's-Şu'arâ'*: Bazı kaynaklarda Aristo'ya üç bölümden oluşan böyle bir eser izâfe edilmektedir¹³. İbn Cülcül'un aynı isimle Aristo'ya ait olarak bahsettiği eser¹⁴, De Poetica'dır; bu eser değildir.

b) *Homeros'un Zor Şiirlerine Aid Meseleler*: İslam kaynakları, Aristo'nun on bölümünden oluşan bu isimle bir eserinden bahsederler¹⁵. Diğer taraftan Diogenes Leartius'un Aristo'ya aid olarak verdiği kitap listesinde, altı bölümden olduğunu söylediği "Homer'e Dair Problemler" adlı bir eser vardır¹⁶. Bu iki eserin aynı olup olmadığını, ne de onların gerçekten Aristo'ya ait olup olmadığını bilemiyoruz.

c) *Pitegoras ve Pitegorasçulara Göre Şiir Sanatı*: Sadece İslâm kaynaklarından böyle bir eser Aristo'ya izâfe edilmektedir; iki bölümden oluştuğu söylenmektedir¹⁷.

d) *Şiirler*: İslâm kaynaklarından bazıları Aristo'nun şair olduğunu ve bazı şiirleri olduğunu haber vermektedirler, ancak ona ait bir şiir kitabının mevcudiyetinden söz etmemektedirler¹⁸. Fakat Diogenes Laertius, listesinde Aristo'ya ait "Şiirler" adlı bir kitaba yer vermektedir¹⁹. Sözü edilen bu şiir ile ilgili kitaplar günümüze ulaşmadığından, gerçekten onların Aristo'ya aid olup olmadıkları hakkında kesin bir şey söylenemez ise de aşağıda belirteceğimiz nedenden dolayı biz bunların ayrı kitaplar olabileceğini düşünmüyoruz.

Bugün şiir sanatıyla ilgili Aristo'ya aid olduğu bilinen tek eser De Poetica'dır. İki bölümden oluştuğu söylenen bu eserin²⁰, ancak birinci bölümü günümüze kadar ulaşabilmiştir. Hatta bazı İslâm kaynakları, bazı söylentilere göre bu eserin gerçekte Aristo'ya aid olmadığını veya en azından bir kısmının ona aid olup bir kısmının da Themistius tarafından yazıldığını bildirmektedirler²¹.

13. İbnü'l-Kıfî: İhbâr, s. 32; İbn Ebî Useybia: Uyûn, I, s. 67; Diogenes Leartius: Lives, IV, 21-22, s. 465.

14. İbn Cülcül, Tabakât, s. 25.

15. İbnü'l-Kıfî: a.g.e., s. 36; İbn Ebî Useybia: a.g.e., I, s. 69.

16. Diogenes Leartius: a.g.e., IV, 25-26, s. 473.

17. İbnü'l-Kıfî a.g.e., s. 36; İbn Ebî Useybia: a.g.e., I, s. 67.

18. İbn Cülcül: a.g.e., s. 25.

19. Diogenes Leartius: a.g.e., I/V, 25-26, s. 473.

20. Diogenes Leartius: a.g.e., I/V, 24-25, s. 472; İbn Ebi Useybia: a.g.e., I, s. 68.

21. İbnü'l Nedim: Fihrist, s. 250; İbnü'l-Kıfî; a.g.e., s. 28.

Poetica'ya Süryaniceden arapça'ya ilk çeviren Ebû Bişr Mattâ b. Yûnus (öl. 940)'dır. Halen Paris Bibl. Nation'da, bulunan bu çeviri, "Kitâbu'ş-Şu'ar â" ismini taşımaktadır. İşte bundan dolayı Cülcül, Aristo'nun Poetica'sını bu isimle zikreder, yoksa, M. Kaya'nın dediği gibi İbn Cülcül, diğer kaynaklarda Aristo'ya izâfe edilen yukarıda ismini zikrettiğimiz öteki Kitâbu'ş-Şu'arâ'yı kest etmiyor²². Mattâ b. Yûnus çevirisi üzerine çalışan ve çevirisini neşreden Margollouth ve J. Tkatsch, onun çevirisinin başlığındaki şu'ara' sözünün şî'r sözü yerine yapılan bir yanlışlık olduğu, bunu ya doğrudan çevirenen veya istinseh edenin yaptığı bir yanlış olduğu üzerinde birleşmektedirler.

Fârâbî'nin bu eserinin elyazma nüshasında da, Şu'arâ' sözü kullanıldığına göre ve Fârâbî ile Mattâ b. Yûnus aynı zamanda yaşadıklarına göre bu yanlışlığın kaynağı bizzat Mattâ b. Yûnus'un kendisi olmalıdır. Ya da o, Poetica'yı Süryaniceden çevirdiğine göre, bu yanlışlığı süryani çevirmen yapmış olabilir; o da bunu tekrarlamıştır. Dolayısıyla daha Fârâbî zamanında Poetica, Buyûtıkya, Abutîkâ ve Butîkâ isimleri yanında, Kitabu'ş-Şu'arâ' ismiyle de biliniyordu.

Fârâbî'den önce el-Kindî, Poetica'nın bir özetini yapmıştır²³. el-Kindî'nin özetine, bugün mevcudiyeti bilinmediğinden kaybolmuş gözüyle bakılmaktadır. Fârâbî'den sonra, onun talebesi olan Yahyâ b. Adî'nin de Poetica'yı ikinci kez Arapçaya tercüme ettiği bilinmektedir.

Poetica'nın iki bölümden oluştuğu ve ikinci bölümün kaybolduğu şeklindeki genel görüşe katılmak pek mümkün görünmemektedir. Her ne kadar Aristo, Poetica'sının başında eserinde ele almayı düşündüğü konuların bazılarını işlememiş ise de, eser şimdiki haliyle iki bölümden oluşan bir eser havasında değildir. Olsa olsa, bize göre Fârâbî'nin de haklı olarak belirttiği gibi, eksik bırakılmış bir eserdir; yani önsözde vaadettiği konuların hepsini Aristo işleyememiş veya işlememiştir.

Bugün bilindiği kadarıyla, Aristo'ya bazı kaynaklarda izâfe edilen ve yukarıda sözünü ettiğimiz Kitâbu'ş-Şu'arâ' (Şâirler Kitabı)nın, ne varlığından, ne de Süryanice, Pehlevice ve Arabça gibi dillere tercümelerinden, üzerine yapılan eski ve yeni hiç bir çalışmadan bahsedilmediğine göre, şiirle ilgili bize kadar ulaşan ve üzerinde çalışmalar yapılan tek eseri De Poetica olduğuna göre, özellikle Aristo'ya izâfe edilen Kitabu'ş-Şu'arâ' ile Poetica'yı ayrı ayrı birer eser olarak zikretmeyen İslâm kaynaklarında Kitâbu'ş-Şu'arâ' eseriyle kasd edilen, hep Poetica (Kitâbu'ş-

22. Kaya (M.): İslâm Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi, Ekin Yayınları, İstanbul, 1983, s. 126.

23. İbnü'l Nedim: a.g.e., s. 250; İbnü'l-Kıfî: a.g.e., s. 28.

Şi'r, eş-Şi'r veya Sına'âtu's-Şi'r) olmalıdır. nitekim Fârâbî'de, eğer tercümesini sunduğumuz bu eserin başlığının Kitâbu's-Şu'arâ' olarak yazılması istinsah edenden kaynaklanmıyorsa, onun bu isimle kasd ettiği Poetica'dır. Zaten Fârâbî, diğer bir çok eserinde Poetica söz konusu olunca, eş-Şi'r veya Sına'âtu'-Şi'r isimleriyle anmaktadır. Ayrıca Poetica'nın bize ulaşan birinci bölümüyle, Fârâbî'nin bu eserinde verdiği bazı bilgiler örtüşmektedir.

Aslında bize göre, yukarıda isimlerini söylediğimiz Aristo'ya izâfe edilen şiirle ilgili kitapların hiç birisi müstakil birer kitap olmayıp, Poetica'nın çeşitli bölümlerinde işlenen konuların başlıklarını yansıtmaktadır. Poetica iyi incelendiğinde görülecektir ki, ayrı ayrı kitap ismi olarak verilen başlıklar, bu eserde incelenen konulardır.

Fârâbî bu eserini, kendisinin de başta belirttiği gibi Poetica'nın daha iyi anlaşılabilmesi için kaleme almıştır. Fakat velevki A. Bedevî gibi bazıları bu esere, Poetica'nın bir şerhi gibi bakıyorlarsa da, yukarıda da belirttiğimiz gibi, o gerçek anlamda bir şerh değildir.

Eserin Arapça metninden ve tercümesinden anlaşılacağı gibi, Fârâbî ilkin şiir sanatının ne olduğundan, sonra eski Yunan şiir türlerinden ve nihayet şairlerin sınıflarından ve şiir sanatıyla diğer güzel sanatların ilgisinden bahsetmektedir.

Aristo'nun Poetica adlı eseriyle Fârâbî'nin bu eseri arasında fikir ve şekil yönünden şerh olacak nitelikte pek fazla benzerlik yoktur. Fârâbî, muhtemelen ya el-Kindî'nin Poitca'nın özetinden veya daha da muhtemel olanı, Ebû Bîşr Mattâ b. Yûnus'un arapça çevirisinden Aristo'nun fikirlerini öğrenerek, özellikle Şiir Sanatı konusunda kendi görüşlerini yazmıştır.

Önce bu iki eser arasındaki farklardan başlayalım:

Aristo'ya göre şiir, bir edebiyat türü olarak görüyor ve o şiirde dil problemiyle uğraşır. Fârâbî ise, şiiri bir mantık sanatı veya mantığın bir şubesi olarak görür. Fârâbî'nin Aristo'ya göre Yunan şiirinin türleri olarak naklettiği şiir çeşitleri, gerçekte Poetica'da yoktur; Poetica'da sadece komedi, trajedi ve epope gibi sahne sanatları ve onların problemleri işlenmektedir. Bunlar bir şiir türü olarak ele alınmamaktadır. Poetica'da şâir tarihçiye benzetilirken, Fârâbî'nin eserinde şâir diğer sanatçılara, özellikle ressama benzetilmektedir.

Aristo ile Fârâbî'nin ortak görüşlerine gelince, şiirin bir taklid (tasvir) sanatı olduğu ve şiirden insanların zevk aldığı hususudur. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta, Aristo'ya göre bu taklidin insandaki doğallığı, zihnin fantaziye gücüdür. Fârâbî'ye göre taklid basit bir tasvir-

den ibarettir ve daha çok hayal ve vehim gücüne dayanır. Bunun için aşağıda belirtileceği gibi, Fârâbî'ye göre, şiir yalancı bir ispatlama yoludur. Her iki filozofa göre, bu iki husus insanın doğasında vardır ve bu iki hususda, şiir sanatının kaynağıdır. Diğer önemli bir ortak nokta da, şâir ile şiiri arasında bir paralelliğin olduğu hususudur. Yani şâirler şiirlerinde kendi karakterlerini yansıtırlar, şiire bakarak şairin karakteri öğrenilebilir demeleridir.

Dolayısıyla, Fârâbî, Poetica'yı doğrudan şerh etmemiştir. ancak ondan, katıldığı bazı fikirleri almıştır.

2. Şiir ve Mantık

Fârâbî, Aristo'dan farklı olarak şiiri hem şekli olarak, hem de mahiyet olarak bir mantık işi, daha da özel olarak bir kıyas işi olarak görmektir.

Aristo'nun Poetica adlı eserinin ona ait olmayıp, ona izâfe edildiği görüşünü hiç dikkate almasak bile, bizzat Aristo şiiri (Poetica) ve Hatabeti (Rethorica) mantık ilmiyle doğrudan ilgili görmemiştir. Mantıkla ilgili yazılarına kendisi kategoriler, Hermenötik, I. ve II. Analitikler, topıklar ve Sofistik Dellillerin Çürütülmesi olarak beş bölüm halinde bakmıştır. Bilindiği gibi, Hellenistik devirde özellikle, Alexandre d'Aphrodisias gibi Aristo şarihleri yukarıda saydığımız eserleri, onlara Poetica ve Rethorica'yı ekleyerek Organın adı altında topladılar. Bu gelenek Süryani yazarlar ve onlardan sonra müslüman filozof ve mantıkçılar tarafından da devam ettirildi.

Dolayısıyla bugün Poiteca, Aristo'nun mantık kitapları arasında sayılır ise de, başlangıçta, böyle bir şey sözkonusu değildi. Aristo, şiir sanatına gerçek anlamda mantıksal bir ilim olarak bakmıyordu.

Şekilsel bakmanın ötesinde, gerek bu eserinde, gerekse "İhsâ'u'l-Ülûm"²⁴ ve "Risâle fî Mâ Yenbağî en Yukaddeme Kâble Ta'allumu'l-Felsefe"²⁵ gibi diğer eserlerinde de, Fârâbî mahiyet olarak şiire bir kıyas olarak bakmaktadır ve şiiri "Beş Mantıksal sanatlar" dan birisi olarak görmektedir.

Bilindiği gibi İslâm mantıkçılarının mantıkta "Beş Sanat" dedikleri Sanatlar: Burhan, Cedel, Safsata, Hitabet ve Şiir'dir. Bunlar teorik mantığın uygulama alanlarıdır. Bu Beş Sanat, bir şey hakkında bilgi edinme yolları ve vasıtalarıdır; bunlardan hepsi kıyas kullanır. Her birisinin kullandığı önermeler farklıdır, yani her sanat ayrı türden bir önerme kullanır.

24. Fârâbî; İlimlerin Sayımı, Çev.; A. Ateş, İstanbul, 1986, Böl. II, özellikle s. 79-87.

25. Fârâbî; Risâle fî Mâ Yenbağî....., s. 52.

Şiir sanatında kullanılan önerme çeşidine, genelde "Muhayilât" denir ve şiirde kullanılan kıyas, bu tür önermelerden yapılıır.

Fârâbî'ye göre, o halde şiir, kategorik yalancı önermelerden yapılan bir kıyas ve taklide dayanan bir sanattır. Şiir, bir şeyin, burhan gibi gerçek bilgisini değil de, taklidi bilgisini verir. Bu yüzden de, Fârâbî ve diğer bazı müslüman filozoflar, şiirin verdiği bilgiye "yalancı" (kâzibe) bilgi olarak bakarlar.

Çünkü şiir, gerek kullanıldığı kıyas türü bakımından ve gerekse tabiatı bakımından, bir şeyin, yani konusunun, kendisini değil, onun zihnî tasvirini ve taklidini insana nakşetmeye çalışır. İşte bu yüzden şiir; insana nesnenin hakiki bilgisi değil, yalan bilgisini verir. Şiir, yalancı bir ispatlama türüdür; nitekim Fârâbî şöyle der: "Şiir tamamen yalancı ispata dayanır"²⁶.

Fârâbî gibi bazı İslâm düşünürleri, şiirin insan hayatı ve düşüncesindeki yerini belirlerken, Aristo ile Eflâtun arasında orta bir yerde bulunurlar.

Bilindiği gibi, Eflâtun'a göre, şiir ve şâirin ideal devlete yeri yoktur; "Devlet" adlı eserinde, o şâirleri yalancılıkla itham eder. Çünkü, ona göre, şâirler şiirlerinde sadece tasvir yaparlar; zaten bu âlem, gerçek (ideler) âleminin bir tasviri olduğundan şâir ve şiire gerek yoktur; şiir, tasvirin tasviri olmuş oluyor. Fakat "Kanunlar" adlı eserinde Eflâtun şiir konusunda biraz daha farklı düşünüyor. Şiire bugünkü deyişle devlet sansürünü istiyor. Eğer şiir ahlâka ve kanunlara aykırı değilse, izin verilmeli, aksi takdirde yasaklanmalı diyor. Burada şiiri toptan reddetmiyor.

Aristo ise, tam aksi görüştedir; insanın yaratıcı muhayyilesi ancak şiir sanatında kendisini gösterir. Aristo'ya göre, şiir ve şâirin toplumda üstün bir yeri ve değeri vardır.

Fârâbî ve diğer İslâm düşünürlerine gelince, şiir tabiatı icabı yalancı bir sanattır; ancak şiir, realizm ile beraber olunca, bir eğitim aracı olabilir. Böyle realizme dayanan şiir kıyasla yine de insana bazı şeyleri öğretebilir. Benzetme yoluyla bir anlatım tarzı olabilir.

Son olarak burada şu noktaya da işaret etmek yerinde olacaktır. Bazı kimseler İslâm kültüründe, şiir ve tiyatro gibi bazı sanat türlerinin gelişmediğini söyleyerek, bunun bizzat İslâm dininden kaynaklandığı görüşündedirler.

Şiir için konuşacak olursak, bu iddia doğru değildir; şiir en çok gelişen sanatlardan birisidir. Her İslâmî dilde yazılmış binlerce divân vardır.

26. Fârâbî; Risâle fi Mâ Yenbağî....., s. 52.

Ancak şiirin her türünün, aynı oranda gelişmediği doğrudur. Şiirin didaktik olmasına önem verilmiştir; yani bir ölçüde realist şiir anlayışı tutulmuştur.

Kur'an, Şairler Sûresinde (Suretû's-Şu'arâ'), gerçekçi olmayan şairleri kınamaktadır. Şiirin bazı türlerinin gelişmemesine sadece bu Sûre değil, aynı zamanda, gördüğümüz gibi, Fârâbî gibi filozoflarda etkili olmuştur. Çünkü müslümanlar, sadece şiirde değil, hangi tür sanat olursa olsun, realizmi benimsemişlerdir.

İslâm'ın şiire bakışını kısaca şöyle özetleyebiliriz:

Hz. Peygamber, ahlâki ve edebî güzel şiirlere, onları yazan şairlere değer verirdi. Buhârî'nin naklettiği bir hadiste, Hz. Peygamber bu tür şiirin bir çeşit hikmet olduğunu söylemiştir: "Şiirden bir kısmı, şüphesiz ki hikmettir.²⁷"

Bu konuda aşağıda kaydedeceğimiz örnekler, diğer hadis kitaplarında olduğu gibi, Buhârî'nin Sahîh'inde de vardır. Hz. Peygamber, İslâm aleyhine şiir söyleyen ve yazan müşrik şairlere karşı, ünlü müslüman şair Hassân b. Sâbit'e: "Ey Hassân! sen de onlara cevap ver." buyurarak, Hassân için şu duada bulunmuştur. "Yâ Rabbi! Cebrâil ile onu güçlendir.²⁸"

Şair Abdullâh b. Revâha, bir gün peygamberimizin huzurunda güzel bir şiir okuyunca, o "Kardeşiniz batıl şey söylemez."²⁹ diyerek şairi takdir etmiştir.

Suâra suresinin "Şairlere ancak azgınlara uyar" anlamındaki 224. cü ayeti nazil olunca, müslüman şairlerden Hassân b. Sâbit, Abdullâh b. Revâh ve Ka'b b. Mâlik ağlayarak Hz. Peygamber'e gelirler: "Ey Allah'ın Elçisi! Allah bu ayeti indirdi. Allah bilirki biz şairiz" derler ve üzüntülerini beyan ederler. Bunun üzerine, Hz. Peygamber üzülmelerini söyledikten sonra, "Ayetin âit tarafını okuyunuz." buyurmuştur. Söz konusu surenin 227. ci ayeti: "Ancak inanıp yararlı iş yapanlar, Allah'ı çok ananlar ve haksızlığa uğradıklarında haklarını alanlar, bunun dışındadır." diyerek, ahlâken iyi ve güzel, öğretici şiir yazan şairlerin yergiden istisna edildiği belirtir.

O halde İslâm, böylece şiirde, ahlâkîlik, estetik açıdan güzellik arar; şiirin konusu bakımından insana bir fayda vermesini ve öğretici olmasını ister. Dolayısıyla İslâm, şiir ve şairi, şiir ve şair olmasından dolayı reddetmez.

27. Buhârî: Sahîh, Edeb, 90.

28. Buhârî: Sahîh, Salât, 68.

29. Buhârî: Sahîh, Teheccüd, 21.

İslâm'dan önce, özellikle Araplar şiirde pek ileri olduklarından, Yunan şiirinden ve onun türlerinden etkilenmemişlerdir; hatta bu yüzden, Aristo'nun diğer mantık eserlerine kıyasla, De Poetica gerekli ilgiyi görmemiştir. Tkatsch gibi bazı oryantalistlerin Arap aruzunun Yunan şiirinin etkisiyle geliştiğini söylemeleri doğru değildir; nitekim C. Brockelmann bu iddianın fahiş bir yanlışlık olduğunu ifade etmiştir³⁰.

3. İslâm Kültüründe Bilimsel Şiir

Fârâbî, Yunan şiirinin türlerini sayarken, bilimsel konuları şiirle anlatmak üzere, bilim adamlarının kullandıkları bir şiir türünden behseder. Bu türün ismi, Anfîcânâsvus (Amphi Geneseos) tur.

Bu tür şiirin, İslâm bilim adamları tarafından da çok kullanıldığını biliyoruz. Bu tür şiir yazma, belki Yunan şiirinin etkisiyle doğmuş olabilir. Her ilmin veya bilmin temel kaidelerini ve konularını şiire dökerek öğrencilere ezberletmek çok kolay olduğundan bu yola başvuruluyordu. İşte bu nedenle, gramer ilminde, kelâm ve akîde ilminde, tıp ve astronomi gibi bilimlerde, müslümanlar bir çok bilimsel şiirler kaleme almışlardır. Bunlardan bazılarını örnek olarak sıralamak istiyoruz.

Ünlü kimyacı Câbir İbn Hayyân'ın bilimsel konularda yazılmış iki kasidesi bilinmektedir. Birincisi, kimya ile ilgilidir, ismi "el-Kasîdetü'n-Nûniyye" dir, ki İksir'in kimyasal hassalarını anlatır. "İkincisi, "Vasfu'l-Hikme" dir; bu eserin başka bir ismi de "el-Kasîdetü'l-Dâliyye" dir; felsefeyle ilgilidir.

İbn Sinâ'nın da çeşitli bilim dallarıyla ilgili yazılmış bilimsel şiirleri vardır. Bunlardan en tanınanları şunlardır:

"Ercûze fi't-Tıbb", tıp ilmiyle ilgilidir; "Kasîdetü'l-Felek", astronomiyle ilgilidir; "Kasîdetü'l-Nefs", psikolojiyle ilgilidir; "Kasîde fi'l-Hikme" felsefeyle ilgilidir.

İbn Mâlik'in "Elfiye" si ise, arap grammeri konusunda yazılan şiirlerin en önemlisi ve en meşhurdur. Akâid ve kelâm ile ilgili de bir çok şiir vardır; bunlardan birisi, örneğin, Osmanlı ulemâsından Hızır Bey'in "el-Kasîdetü'n-Nûniyye" sidir.

30. Brockelmann (C.): GAL, Suppl. B., I/23.